

Milena Mileva Blažič

VERSKI MOTIVI V PRAVLJICAH BRATOV GRIMM

Gutenbergova oz. Luthrova *Biblija*¹ (1534) in pravljice bratov Jacoba ter Wilhelma Grimma *Kinder- und Hausmärchen*² (1812) sta na Unescovem seznamu svetovne kulturne dediščine (2005). Zbirka 210 pravljič je v procesu literarne recepcije, od prvega izida, 1812, dobila ljudsko ime, *Grimmove pravljice*, in v mednarodnem prostoru ter literarni vedi in folkloristiki tudi akronim KHM (*Kinder- und Hausmärchen*).

Brata Grimm sta bila vzgojena v duhu protestantske etike in sta v legendah, sagah (*Doktor Luther v Wartburgu*, 1521) ter pravljicah uporabljala verske motive, motivne drobce in slepe motive ter vrednote (npr. čistost, delavnost, dolžnost, poštenost, red in skrbnost). Tako npr. v *Pepelki* (askeza), *Rdeči kapici* (spodobnost), *Sneguljčici* (gospodinjenje), *Žabjem kralju* (dolžnost). Tudi kritiko papeža najdemo, in sicer v pravljici *Ribič in njegova žena*, v kateri je med drugimi obravnavana tema papeža oz. papežinje.

- 1 Dostop na povezavi: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-3/42-line-gutenberg-bible-printed-on-vellum-and-its-contemporary-documentary-background/>
- 2 Dostop na povezavi: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-4/kinder-und-hausmaerchen-childrens-and-household-tales/>

Uvod

Oče Philipp Wilhelm Grimm (1751–1796) in mati Dorothea (roj. Zimmer) Grimm (1755–1808) sta imela devet otrok, osem sinov (Friedrich Hermann Georg Grimm (1783–1784), Jacob Ludwig Carl Grimm (1785–1863), Wilhelm Carl Grimm (1786–1859), Carl Friedrich Grimm (1787–1852), Ferdinand Philipp Grimm (1788–1844), Ludwig Emil Grimm (1790–1863), Friedrich Grimm (1791–1792), Georg Eduard Grimm (1794–1795)) in eno hčerko (Charlotte (Lotte) Amalie por. Hassenpflug, rojeno Grimm (1793–1833)). Trije otroci (Herman, Friedrich in Eduard) so v otroštvu umrli. Brata Jacob in Wilhelm sta se iz rojstnega mesta Hanau preselila v mesto Kassel, kjer sta živela približno 35 let, študirala pravo v Marburgu, bivala in delala tudi v drugih mestih, npr. Berlinu, Goettingemu idr. Od leta 1975 obstaja turistična, t. i. *Nemška pravljična pot*, dolga 600 km, ki združuje z Grimmoma povezane biografske oziroma pravljичne kraje. Tretji brat, grafik in ilustrator Ludwig Emil Grimm (1790–1863), je narisal naslovnico KHM iz leta 1819 in za zbirko iz leta 1825 ter druge ilustracije oz. risbe.

Jacob in Wilhelm sta se zaradi srednješolskega šolanja preselila v mesto Kassel, materin rojstni kraj, kjer sta živela s teto. Kasneje sta oba sta študirala pravo na Univerzi v Marburgu. Leta 1806 sta začela zbirati ljudske pesmi, pravljice in sage; motivacija za to je bila zbirka 723 ljudskih pesmi, od srednjega veka do 18. st., v treh delih z naslovom *Dečkov čudežni rog* (*Des Knaben Wunderhorn*) (1805–8) Clemensa Brentana (1778–1842) in Achima von Arnima (1781–1831). Zato ni presenetljivo, da sta napisala posvetilo – *Gospe Bettini von Arnim* (Gottingen, 1837, Kassel 1840, Berlin, 1843). Grimmove pravljice so izšle velikokrat, vendar sedemkrat v t. i. velikih izdajah, in sicer prvi del 1812 (drugi del 1815), 1819, 1837, 1840, 1843, 1850 in 1857. Male izdaje s petdesetimi pravljicami so izšle desetkrat (1825, 1833, 1836, 1839, 1841, 1844, 1847, 1850, 1853 in 1858).

Brata Grimm in Slovenci

Znano je dejstvo, da sta brata Grimm zapustila obsežno korespondenco s približno 2.100 naslovniki in napisala 30.000 pisem, ki jih hranijo na Humboldtovi univerzi v Berlinu. O tem sta pisali Monika Kropelj (2013a; 2013b) in Kasilda Bedenk (Bedenk in Blažič 2018, 152–73). Še posebej Jacob Grimm se je zanimal za ljudsko izročilo. Najbolj znana je Grimmova korespondenca v nemščini z Jernejem Kopitarjem *B. Kopitars Briefwechsel mit Jakob Grimm*, ki še ni prevedena v slovenščino (114 pisem). Pisma je pod tem naslovom z izčrpnim uvodom in komentarji leta 1938 izdal rusko-nemški slavist in ustanovitelj slavistične katedre na berlinski univerzi Friedricha Wilhelma (1925), Max Vasmer (1886–1962) (Bedenk v Bedenk in Blažič 2018, 155). Grimm in Kopitar sta si dopisovala od 1819 do 1842. V obsežni korespondenci so tudi dopisovanja bratov Grimm oz. Jacoba Grimma s Codellijem, Costo, Grunom, Miklošičem in Trstenjakom,³ ki so predmet nadaljnega raziskovanja.

Pravljice bratov Grimm – od prvotne rokopisne zbirke iz leta 1810

Kasilda Bedenk je v slovenščino prevedla prvotno rokopisno zbirko iz leta 1810⁴ in jo postavila v mednarodni ter slovenski kontekst časa in prostora. Prevedla je sedeminštirideset ohranjenih od enainpetdesetih

3 Dostop na povezavi: <http://www.grimmbriefwechsel.de/service/pers/pers.html>

4 Drobna, vendar dragocena monografija je leta 2007 izšla v znanstveno-kritični redakciji Heinza Rollekeja, z naslovom *Brüder Grimm. Kinder- und Hausmärchen. Die handschriftliche Urfassung von 1810*, pri nemški založbi Reclam. Gre za le nekoliko poenostavljen ponatis prve znanstveno-kritične izdaje teh rokopisov (isti urednik) iz leta 1975, *Die älteste Märchensammlung der Brüder Grimm. Synopse der handschriftlichen Urfassung von 1810 und der Erstdrucke von 1812* (Cologne-Genève: Fondation Martin Bodmer), pri čemer je v Reclamovi izdaji opuščena primerjava (sinopsa) s prvimi tiskanimi objavami iz 1812.

pravljic (štiri rokopisne pravljice so izgubljene)⁵ in dodala komentarje. Ta prvi slovenski prevod s komentarji prvotne rokopisne zbirke iz 1810 tvori osrednji del monografije *Pravljice bratov Grimm – od prvotne rokopisne zbirke iz leta 1810 do recepcije na Slovenskem* (2018) kot znanstveno-kritične izdaje.

Pri prvotni zbirki Grimmovih pravljic gre za izvorni zapis v nemščini brez večjih posegov (z vsemi napakami vred). Besede so pogosto okrajšane (npr. vezniki in imena), pravopis neenoten oz. precej poljuben, nekateri stavki in cela besedila pa zelo okrnjeni. Pri prevajanju smo ohranili predvsem pripovedni slog oz. tok in način izražanja v izvirnem besedilu (tudi preskakovanje iz enega v drug pripovedovalski čas, zapis števil in dobesednega govora), zapis besed in pravopis pa prilagodili sodobni slovenski jezikovni normi (rabo ločil, predvsem vejic, rabo velike in male začetnice; izpisali smo okrajšane besede, predolge povedi razdelili na več krajših ipd.). Poudarek je na samih zgodbah in ne na lepem slogu ali tekočem pripovednem loku. Kdor želi raziskovati zapisovanje nemškega jezika v 1. pol. 19. st. in tedanje pravopisne norme, se bo moral ukvarjati z nemškimi besedili. Gre torej za vsebinsko, ne pa tudi jezikovno zvest prevod, namenjen nadaljnjemu raziskovanju. Ta publikacija ima namen slovenskemu bralcu približati predvsem tematiko, vsebino in obliko prvotne rokopisne zbirke Grimmovih pravljic, ki sta jo brata Grimm do njene dokončne podobe še temeljito predelala in avtorsko posegala vanjo. (Bedenk v Bedenk in Blažič 2018, 10)

Mednarodno priznana klasifikacija pravljčnih tipov/motivov Hansa-Jörga Utherja, znana pod akronimom ATU⁶ (Antti Aarne, Stith Thompson in Hans-Jörg Uther), je odličen študijski vir za raziskovanje pravljčnih tipov/motivov, različic, kombinacij motivov,

- 5 Brata Grimm sta Clemensu Brentanu poslala 51 pravljic v rokopisu. Od teh so 47 po prvi svetovni vojni našli v knjižnici samostana trapistov v Ölenbergu v Alzaciji, zato se imenujejo *Ölenberski manuskript*. Ker pa je ta prešel v last Fundacije Martin Bodmer, je znan tudi kot *Bodmerjev rokopis*.
- 6 ATU je mednarodna oznaka oz. akronim na osnovi priimkov treh folkloristov, Anttija Aarneja, Stitha Thompsona in Hansa-Jörga Utherja, ki so sestavili mednarodno klasificiran indeks pravljčnih tipov (Uther [2004] 2011).

kultur, v katerih so evidentirani tipi/motivi. Ravno tako je dragocena mednarodno priznana klasifikacija Grimmovih pravljic in primerjalna preglednica vseh izdaj Grimmovih pravljic, od prvotne rokopisne iz leta 1810 do dokončne tiskane iz leta 1857. Vse Grimmove pravljice so označene s kratico KHM (*Kinder und Hausmarchen*), z zaporedno številko pravljice, npr. KHM 26 (*Rdeča kapica*), in z ATU-številko (npr. ATU 333).

V monografiji *Pravljice bratov Grimm – od prvotne rokopisne zbirke iz leta 1810 do recepcije na Slovenskem* je preglednica (Bedenk in Blažič 2018, 256–67), ki omogoča primerjalno analizo, vsebuje pa tudi naslove v slovenščini (po izdaji prevoda Polone Kovač iz 1993 in 1997) in nemščini. Ti se mestoma razlikujejo od številnih prevodov različnih prevajalcev iz obdobja od 1849 do 1993 oz. prvega celotnega prevoda vseh 210-ih pravljic dokončne izdaje (200 pravljic, označenih s KHM, in 10 legend, označenih s KL (*Kinderlegend*)).

Mednarodne oznake Grimmovih pravljic (KHM) in mednarodni tipni indeks (ATU) omogočajo primerjalno analizo različic od t. i. »nulte«, tj. »ničelne« (rokopisne različice iz leta 1810), do zadnje, t. i. velike izdaje iz leta 1857. Kot primer, brata Grimm sta napisala pravljico *Žabji kralj ali železni Henrik* osemkrat, zato je zanimivo primerjati njune spremembe. V rokopisni različici (1810) se motiv boga pojavlja redko, pravljice sta torej s časom kristijanizirala in dodajala pojem boga. Nasprotno pa je v rokopisni različici velikokrat omenjen motiv Marije, ki sta ga kasneje izpuščala.

Bratec in sestra oz. Janko in Metka

Pravljico *Bratec in sestra* (1810) sta kasneje preimenovala v *Hänsel in Gretel* oz. slovensko *Janko in Metka* (1812–1857) in dodajala kristijanizirane motive.

1810 *Bratec in sestrica*

[...] Nato je odšla k bratcu in mu odprla njegov hlevček. V hišici sta našla polno draguljev, z njimi sta si napolnila vse žepe in jih prinesla svojemu očetu, ki je postal bogat mož; mati pa je bila umrla. (Bedenk 2018, 33)

Ampak otroka sta slišala vse, kar je *mati* povedala. (Bedenk 2018, 32)

1857 *Janko in Metka*

Pričela sta teči. Tekla sta prav do hiše, planila v sobo in se vrgla očetu okoli vratu. *Odkar je pustil otroka v gozdu, mož ni imel več vesele ure in tudi žena mu je umrla.* Metka je iztresla pred njim svoj predpasnik, in biseri in drago kamenje so se zatrkjali po sobi. Tudi Janko je segel v žep in prgišče za prgiščem dodal še svoje drage kamne in bisere. *Zdaj je bilo skrbi konec in veselo so živeli skupaj.* (Grimm 1993, 96)

Bog naju ne bo zapustil.
(L)jubi *Bog* nama bo že pomagal!
Kar lotiva se je in *bog* žegnaj.
Bog pomagaj. (Grimm 1993, 88–96)

(I)n otroka sta slišala, kako je ponoči *mačeha* govorila očetu [...] (Grimm 1993, 91)

V rokopisni zbirki iz leta 1810 je naslov pravljice *Bratec in sestrica* (bog ni omenjen), leta 1812 je preimenovana v *Janko in Metka*, v zadnji izdaji 1857 je vidna kristijanizacija, saj je motiv boga omenjen petkrat. O verskih motivih v pravljicah bratov Grimm piše tudi Jack Zipes, ki ravno ob pravljicah *Janko in Metka* in *Zvesti Janez* primerja oba motiva z motivom žrtvovanja otrok v *Bibliji*. Zipes meni, da je poleg osrednjega motiva – žrtvovanja otrok – v pravljici tudi perspektiva pripovedovalca, ki prenaša odgovornost za viktimizacijo otrok na mater (1810) oz. kasneje (1840) na mačeho.

»In toliko časa mu je prigovarjala, da je končno privolil [...]. In ker je mož prvokrat popustil, je moral še drugič.« (Grimm 1993, 88, 91)

Zipes kritizira negativno vlogo očeta, ki je na koncu nagrajen z dragocenostmi. Sprašuje se:

Naj ubijemo svoje otroke, da bi dokazali svojo predanost bogu? Odgovor v *Bibliji*, *Koranu* in pravljicah kot je *Zvesti Janez*,⁷ je zelo preprost, ja. (Zipes 2006, 56)⁸

Podobno o motivu žrtvovanja otrok piše tudi Alice Miller v knjigi *The Body Never Lies* (2005, 37) in pravi, da je tradicija žrtvovanja otrok globoko zakoreninjena v številnih kulturah in religijah. To je tudi razlog, da v zahodni civilizaciji to toleriramo in zapovedujemo. Seveda na oltar boga ne žrtvujejo več sinov in hčera, kot v biblijski zgodbi o Abrahamu in Izaku. Opozarja pa, da so tudi številne od desetih (božjih) zapovedi še v veljavi, kar je diametralno nasprotno zakonom psihologije. Splošno priznano dejstvo je, da ukazana »ljubezen«, »ljubezen« kot imperativ, lahko tudi zelo škoduje. Ljudje, ki jih imajo starši v otroštvu radi, bodo tudi sami imeli radi starše. Ni potrebe po zapovedih, da se jim zaukaže, naj imajo starše radi. Izpolnjevanje zapovedi ni osnova ljubezni (Miller 2005, 37). V nekaterih Grimmovih pravljicah se pojavlja medbesedilnost glede odnosa staršev do otrok. Gre za motiva ATU 706 (*Deklica brez rok*) in ATU 930, ki sta ju brata Grimm zapisala na osnovi pripovedi Marie Hassenpflug iz leta 1812. Motiv hudičeve skušnjave je arhetipski motiv, ki je tudi v *Doktor Luther v Wartburgu*, vendar v pravljici KHM 31 *Deklica brez rok* oče obljubi otroka hudiču: »Očeta je bilo zelo strah in obljubil mu je [hudiču], da bo ubogal.« (Grimm 1993, 172)

»Otrok moj, če ti ne odsekam obeh rok, me bo vzel hudič in iz strahu sem mu obljubil, da bom to naredil. Pomagaj mi v tej stiski in mi odpusti, kar ti bom žalega storil.«

Odgovorila mu je: »Ljubi oče, naredite z menoj, kar hočete, vaš otrok sem.« (Grimm 1993, 173)

7 KHM 6, ATU 516

8 »Should we kill our children to demonstrate our devotion to a god? And the answer in the Bible, the Koran and stories like Faithful Johannes is quite simple, yes.«

(Abraham daruje^{*} Izaka)
1 Mz 22,1–14.16–17^{**}

Janko in Metka, 1857

¹ Po teh dogodkih je *Bog preizkušal Abrahama*. Rekel mu je: »Abraham!« Rekel je: »Tukaj sem.«² Pa je rekel: »Vzemi svojega sina, svojega edinca, ki ga ljubiš, Izaka, in pojdi v deželo Morija! Tam ga daruj v žgalno daritev na gori, ki ti jo bom pokazal!«³ Abraham je vstal zgodaj zjutraj, osedlal osla, vzel s seboj dva hlapca in svojega sina Izaka. Nacepil je drv za žgalno daritev, potem pa je vstal in odšel proti kraju, o katerem mu je govoril Bog.⁴ Tretji dan je povzdignil oči in od daleč zagledal kraj.⁵ Rekel je hlapcema: »Ostanita tukaj z oslom, jaz in deček pa greva tjakaj, da pomoliva. Potem se vrneva k vama.«

⁶ Abraham je vzel drva za žgalno daritev in jih naložil svojemu sinu Izaku, v svojo roko pa je vzel ogenj in nož. In šla sta oba skupaj.⁷ Izak je nagovoril svojega očeta Abrahama in rekel: »Moj oče!« Ta je rekel: »Tukaj sem, moj sin.« Pa je rekel: »Glej, ogenj in drva, kje pa je jagnje za žgalno daritev?«⁸ Abraham je rekel: »Bog si bo preskrbel jagnje za žgalno daritev, moj sin.« In šla sta oba skupaj.

⁹ Prišla sta na kraj, o katerem mu je *Bog rekel*. Tam je Abraham sezidal oltar in razložil drva. Zvezal je svojega sina Izaka in ga položil na oltar na drva.

¹⁰ Potem je Abraham iztegnil svojo roko in vzel nož, da bi zaklal svojega sina.¹¹ Tedaj mu je zaklical GOSPODOV angel iz nebes in rekel: »Abraham, Abraham!« Rekel je: »Tukaj sem.«¹² In je rekel: »Ne izteguj

Na robu velikega gozda sta živela ubog drvar in njegova žena s svojima otrokoma, fantičku je bilo ime Janko in deklici Metka.

In toliko časa mu je prigovarjala, da je končno privolil, vendar je rekel: »Zelo mi je hudo za otroka.«

Tako sta hodila celo noč in ob zori prispla do očetove hiše.

Toda žena ga sploh ni poslušala, zmerjala ga je in mu kar naprej očitala. Kdor reče A, mora reči tudi B, in ker je mož prvičkrat popustil, je moral še drugič.

»Nič ne joči, Metka, in zaspaj, ljubi Bog nama bo že pomagal,« je tolažil sestrico.

»Saj gledam samo golobčeka, ki čepi na strehi in gleda za menoj.«

Bilo je že tretje jutro, odkar sta odšla iz očetove hiše.

(I)n končno sta v daljavi zagledala očetovo hišo.

Pričela sta teči. tekla sta prav do hiše, planila v sobo in se vrgla očetu okoli vratu. Odkar je pustil otroka v gozdu, mož ni imel več vesele ure in tudi žena mu je umrla. Metka je iztresla pred njim svoj predpasnik in biseri in drago kamenje so se zatrkjali po sobi, Tudi Janko je segel v žep in prgišče za prgiščem dodal še svoje drage kamne in bisere. Zdaj je bilo skrbni konec in veselo so živeli skupaj. (Grimm 1993, 88–96)

* V angleščini se pojavljajo različni prevodi za slovensko besedo *Abraham daruje Izaka* oz. darovanje, in sicer: ponuditi, reči, ukazati, žrtvovati idr. pojmi, vendar ta diskurz presega namen pričujočega članka o verskih motivih v pravljicah bratov Grimm.

** Vsi dostopi v razpravi <http://www.biblija.net>.

*svoje roke nad dečka in ne stôri mu ničesar, kajti zdaj vem, da se bojiš Boga, saj mi nisi odrekel svojega sina, svojega edinca.»*¹³

Abraham je povzdignil oči in pogledal, in glej, za njim je bil oven, ki se je z rogovi zapletel v grmovje. Abraham je torej šel in vzel ovna in ga daroval v žgalno daritev namesto svojega sina.

Ker si to storil *in nisi odrekel svojega sina*, svojega edinca,¹⁷ te bom zares obilno blagoslovil.

Zvesti Janez (ATU 516 Faithful John)

Minilo je nekaj časa in kraljica je rodila dvojčka, oba sinka, ki sta bila *njeno* veselje.

Zdaj je kamen spregovoril: »Lahko me oživiš, če si voljan žrtvovati svoje najljubše.«

In kralj je zaklical: »Vse, kar imam na svetu, sem pripravljen dati zate.«

Kamen je nadaljeval: »*Življenje mi bo spet podarjeno, če boš z lastno roko odsekal obema otrokoma glavo in me namazal z njuno krvjo.*«

Kralj se je ustrašil, ko je slišal, da mora svoje ljube otroke sam umoriti, vendar je pomislil na veliko zvestobo in da je zvesti Janez zanj umrl, torej je potegnil svoj meč in z lastno roko na mah odsekal otrokoma glavi. In ko je z njuno krvjo namazal kamen, se je vanj vrnilo življenje in zvesti Janez je stal čil in zdrav pred njim.

Rekel je kralju: »*Tvoja zvestoba naj ne ostane nepoplačana!*« (Grimm 1993, 49)

Lot in hčerki ter *Pepelka*

Pravljični tip/motiv *Pepelke* ATU 510 ima tri podtipe, ki so pomenljivi: ATU 510A *Pepelka*, ATU 510B *Oslovska koža; Obleka iz zlata, srebra in zvezd; Ločika*⁹ in ATU 510B* *Princesa v košu*. Pravljični motiv je povezan z motivom incesta, posebej podtipa 510B in 510B*. Zipes ta motiv imenuje motiv incestuoznega očeta (2001, 26). Pravljica, ki temelji na mitskem izročilu, ima po svetu številne variante, domala v vseh kulturah, posamezne epizode se tudi razlikujejo. Obstaja motivno-tematska povezava med odlomkom v Bibliji (Lot in njegovi hčerki) in Grimmovo pravljico *Kosmatinka* ter slovensko varianto *Od sončeve zvezde*, vse te se motivno-tematsko navezujejo na motiv incesta.

9 *Kapa iz ločja* ali *Ločika*.

(Lot in hčerki)
1 Mz 19, 30–37

KHM 65, ATU 510B
Kosmatinka, 1812

ATU 510B
Od sončeve zvezde, 1874*

³⁰ Lot je iz Coarja odšel navzgor in se s hčerama naselil na gorovju. Bal se je namreč bivati v Coarju, zato je živel v votlini, on in obe hčeri.

³¹ *Starejša hči je rekla mlajši:* »Najin oče je star, v deželi pa ni moža, ki bi se nama približal po navadi vse zemlje.

³² *Dajva, napojiva očeta z vinom in leziva z njim; tako obudiva zarod po očetu.*«

³³ Tisti večer sta torej napojili očeta z vinom in starejša je šla in legla k očetu. *Pa ni zaznal, ne ko je legla ne ko je vstala.*

³⁴ *Naslednji dan je starejša hči rekla mlajši:* »Sinoči sem ležala z očetom; še nočoj ga napojiva z vinom! Potem pojdi ti in lezi z njim! Tako bova obudili zarod po očetu.«

³⁵ Tudi tisti večer sta napojili očeta z vinom. Mlajša hči je vstala in legla k njemu, *pa ni zaznal, ne ko je legla ne ko je vstala.*

³⁶ *Tako sta obe Lotovi hčeri zanosili s svojim očetom.*

³⁷ Starejša hči je rodila sina in mu dala ime Moáb. To je oče Moábcev do danes.

³⁸ Tudi mlajša hči je rodila sina in dala mu je ime Ben Amí. To je oče Amóncev do danes.

Nekoč je živel kralj, imel je ženo z zlatimi lasmi, ki je bila tako krasna, da ji ni bilo enake na svetu. Pa se je zgodilo, da je zbolela, in ko je začutila, da bo umrla, je poklicala kralja in mu rekla: »Če se boš po moji smrti znova poročil, nikar ne jemlji žene, ki ne bi bila tako *lepa kot jaz in ne bi imela zlatih las*. To mi pa že moraš obljubiti.« *Ko ji je kralj to obljubil, je zaprla oči in umrla.*

[...] Končno so mu rekli njegovi svetovalci: »Tako ne gre več naprej. Kralj mora biti oženjen, da ima dežela kraljico.« [...] »Poročil se bom s svojo hčerjo, kajti ona je živa slika moje umrle žene, pa tudi druge neveste, ki bi ji bila podobna, nisem mogel dobiti.« [...]

»Bog je prepovedal, da bi oče oženil svojo hčer, in iz greha ne pride nič dobrega. Na ta način boste pahnili kraljestvo v propad.« [...] Rekla mu je: »Preden izpolnim vašo željo, moram dobiti tri obleke, eno zlato kot sonce, drugo srebrno kot mesec in tretjo lesketajočo se kot zvezde. Zahtevam tudi plašč, ki naj bo sešit iz tisočerih različ-

[...] Ji je reku grof: kaj bom zdej počevv ko ti umarješ? kero bom izev za svojo ženo? Je rekla: sej zdej je tako de žiher svojo hči uzame. In je rekla: *reci ji de te more ozet za svojga moža*. [...]

Ja, grof je reku: na pomaga neč, ja *sej so mama tako zašafal de morš ti mene za svojga moža uzet*. [...]

[d]olg cajta sme ti za nos vodila zdej sem te pa staknu. in ročno je oblejče v grofovsk gvont in zdej jo ozame h seb za mizo, in pošle po velik gospode in prav kaj se je zgodil, in puol so pa napravlj poroko de je jo ozel za ženo. (Križnik, *Od sowčne*)[#]

Arhiv ISN ZRC SAZU, Gašper Križnik, ŠZ 56.

nih kožuščkov, in vsaka žival v vašem kraljestvu naj da zanj košček svojega kožuha.« [...]»

In kralj je rekel: »Ti si moja preljuba nevesta in nikoli več se ne bova ločila.« Nato so praznovali poroko in živel sta srečno do smrti. (Grimm 1993, 537)

Amor in Psiha, Žabji kralj ali železni Henrik in Sin jež

Kristijanizacija ni značilnost le Grimmovih pravljic, ampak tudi slovenskih, npr., pravljica Frana Milčinskega *Sin Jež* vsebuje ekspliciten doatek »Bog je že vedel, zakaj jima ni dal poroda« (Milčinski 1917, 32).

Apulej: *Metamorfoze ali Zlati osel* (124–170 n. št.)

J. In W. Grimm: *Žabji kralj ali železni Henrik*, 1857

Fran Milčinski: *Sin jež (Tolovaj Mataj in druge slovenske pravljice*, 1917)

Nekoč sta živela v nekem mestu kralj in kraljica. Imela sta tri prelepe hčerke. A čeprav sta bili starejši dve kar se da prikupni na pogled, bi ju bila lahko primerno slavila bržkone že hvala človeških ust. Lepota najmlajše pa je bila tako prečudna, tako sijoča, da je siromašna človeška govorica ne bi mogla ne opisati ne vsaj za silo povečevati. [...] (Apulej 1981, 119)

1810 *Kraljična in začarani princ – Žabji kralj*

Najmlajša kraljična je odšla v gozd, in se vsedla na hladen vodnjak.

1857 *Žabji kralj ali Železni Henrik*

Davno nekoč, ko so želje še kaj zalegle, je živel kralj, ki je imel sama lepe hčere, najmlajša pa je bila tako lepa, da se je še sonce začudilo, kardar ji je pogledalo v obraz. (Grimm 1993, 12)

Živila sta cesar in cesarica, imela sta dosti sveta in blaga, pa nikogar, komur bi zapustila bogatijo: *Bog je že vedel, zakaj jima ni dal poroda.* (Milčinski 1917, 32)

J. in W. Grimm:
Janček Ježek

Živel je kmet, ki je imel vsega dovolj, denarja in imetja, ampak kakor je bil bogat, te sreče pa le ni imel. da bi njegova žena dobi-la otroka. Večkrat kadar je šel z drugimi kmeti v mes-to, so se mu ti rogali in ga spraševali, zakaj nima ot-rok. Končno ga je to hudo ujezilo, in ko je prišel do-mov, je rekel:
»Otroka hočem, pa če je tudi jež!« (Grimm 1997, 99)

Brata Grimm sta bila primarno znanstvenika, njuno temeljno delo je bila priprava nemškega slovarja, vendar sta kot vsi zapisovalci ljud-skega izročila osnovne motive v pravljicah prirejala v ciljnem jeziku, li-teraturi in kulturi.

Tudi če primerjamo prevod Biblije v angleški in slovenski jezik, lahko ugotovimo razlike, ne le pri prevodu »*našah*« (kač, kačon v hebrejščini), ki je v slovenščino prevedena kot samostalnik ženskega spola (sl. kača), o čemer je že pisal Marijan Peklaj v Ekskurzu o kačonu.

1 Mz 34,2 Videl pa jo je Sihem, sin Hivejca Hamorja, kneza dežele; zgrabil jo je, legel k njej in *ji storil silo*.¹⁰

Gn 34,2 She was seen by Hamor's son Shechem, the leader of the Hivites, and *he grabbed her and raped her*.

2 Sam 13,14 Pa ni hotel poslušati njenega glasu, ampak jo je obvladal, *ji storil silo* in ležal z njo.

2 Samuel 13,14 But Amnon would not listen to what she said. He was stronger than she was, so *he overpowered her and raped her*.

2 *Sam* 13,32 Tedaj je spregovoril Jonadab, sin Davidovega brata Šimaja, in rekel: »Naj moj gospod ne govori, da so umorili vse mladeniče, kraljeve sinove, kajti samo Amnon je mrtev. Saj je bil na Absalomovih ustih ta naklep od dne, ko je storil silo njegovi sestri Tamari.

2 *Samuel* 13,32 Then David's nephew Jonadab said, "Your Majesty, not all of your sons were killed! Only Amon is dead. On the day that *Amon raped Tamar*, Absalom decided to kill him.

Protestanski motivi v pravljicah in sagah bratov Grimm

Leta 1818 sta J. in W. Grimm izdala *Deutsche Sagen*, ki še niso prevedene v slovenščino. Saga št. 562 ima naslov *Doktor Luther v Wartburgu* (*Doktor Luther zu Wartburg*).

Doktor Luther zu Wartburg (1521)*

Doktor Luther saß auf der Wartburg und übersetzte die *Bibel*. Dem *Teufel* war das unlieb und hätte gern das *heilige* Werk gestört; aber als er ihn versuchen wollte, griff Luther das *Tintenfaß*, aus dem er schrieb, und warf's dem Bösen an den Kopf. Noch zeigt man heutigestages die Stube und den Stuhl, worauf Luther gesessen, auch den *Flecken* an der Wand, wohin die Tinte geflogen ist.

Doktor Luther v Wartburgu

Doktor Luther je sedel v Wartburgu in prevajal Biblijo. Hudič ni imel rad kar je delal, zato je motil sveto delo, in ga je skušal. Luter je vrgel črnilnik v hudičevo glavo. Še danes kažejo sobo in stol na katerem je sedel Luter ter madež na steni, ki je ostal od črnila.

Podrobna analiza sage o Luthru se intertekstualno navezuje na arheipske pravljичne motive o hudiču in/ali skušnjavcu, tudi Goethejevem *Faustu*.

Hans-Jörg Uther v monografiji *Handbuch zu den »Kinder- und Hasumarchen« der Bruder Grimm* ([2008] 2013) navaja nekaj primerov medbesedilnosti z Martinom Luthrom. Brata Grimm sta bila vzgojena v verskem duhu, zato tudi nekatere pravljice vsebujejo intertekstualne povezave.

Dostop na povezavi: https://de.wikisource.org/wiki/Doctor_Luther_zu_Wartburg

1. Prvi primer je pravljica KHM 162 *Pametni hlapec* [*Der Kluge Knecht*], 1836, 1840 (»'Enega [kosa] vidim, drugega slišim, tretjega pa lovim', je odgovoril pametni hlapec.«) (Grimm 1997), ki ima tipsko številko ATU 11348* (*The Boy with Active Imagination*) in se medbesedilno povezuje z Luthrovim prevodom psalma 101 (1534/35).

2. Drugi primer je pravljica KHM 178 *Mojster Šilo* [*Meister Pfriem*], ki je kombinacija pravljčnih tipov ATU 801 [angl. *Master Pfreim*], ATU 1180 [angl. *Catching Water in a Sieve*] in ATU 1248 [angl. *Tree-Tunks Laid Crosswise on a Sledge*] ter se medbesedilno povezuje z Lutkovno pridigo (15. 5. 1544), ki se medbesedilno navezuje na *Gesta Romanorum* (13.–14. st.). Pravljica *Mojster Šilo* se povezuje tudi z besedilom Martina Haynecciusa *Hans Pfriem oder Meister Kecks* (1582; 1882).

3. Tretji primer je posredna medbesedilna navezava v pravljici KHM 180 *Neenaki Evini otroci* [nem. *Die ungleichen Kinder Evas*], ki ima v mednarodnem indeksu pravljic številko ATU 758 [angl. *The Various Children of Eve*] in kjer sta tematizirana luteranstvo ter motivika revščine in bogastva.

Vrednote v pravljicah

Max Lüthi v knjigi *Evropska pravljica: forma in narava* govori o motivih, motivnih drobcih in slepih motivih, kar je primerno za iskanje medbesedilnosti in besedilnih prvin, v katerih se izražajo vrednote.

1. Askeza (*Pepelka* ...) – glavni literarni lik *Pepelke* živi in dela asketsko ter daje vtis popolnosti oz. podrejene junakinje, ki je delovna, submisivna in ubogljiva. Pravljice, ki so socializacijsko sredstvo, dajejo iluzijo, da bo dobrotja nagrajena in zlo kaznovano. V nekaterih inačicah *Pepelke* se pojavlja tudi motiv krave, kar ima v evropski kulturi pejorativen pomen. Znano pa je, da je motiv *Pepelke* prišel iz indoevropske kulture, v kateri ima krava status svete živali.

Ljubo dete, ostani krotka in dobra in ljubi Bog te bo čuval, jaz pa bom gledala nate iz nebes in bom vedno v tvoji bližini. (Grimm 1993, 128)

2. Dobrota (*Mrliška srajčica ...*)

Hčerkica pa, ki jo je rodila kraljica, je odraščala, bila je dobrega srca in lepega obraza in na čelu je imela zlato zvezdico. (Grimm 1993, 60)

Dobrega srca si in rad deliš svoje z drugimi, zato te bom obdaroval s srečo. (Grimm 1997, 348)

3. Čistost (*Gosja pastirica pri studencu ...*) – »Vse mora biti čisto in lepo,« je rekla dekletu.

Počistila je hišo, da se vsa blešči, / zdaj pa pri loputi stoji. (Grimm 1993, 236)

Potem so jo poslali v kuhinjo, da je nosila drva in vodo, netila ogenj, skubila perutnino, čistila zelenjavo in sploh opravljala umazana dela. (Grimm 1993, 354)

4. Delavnost (*Špicparkelj ...*) – »iz slame spresti zlato«; dobiček, vendar v tej pravljici tudi ženska obljubi otroka hudiču oz. *Špicparklju*.

»Hčer imam, ki zna iz slabe presti zlato.« [...]

»Če ponoči ne boš spredla iz te slame zlata, boš morala umreti.« [...]

»Potem mi obljubi prvega otroka, ko boš kraljica.« [...]

Imela pa je pridno služabnico, ta je vedno pobrala ves odvrženi lan, ga očistila, na tanko spredla in si iz njega naredila čedno obleko. (Grimm 1993, 268)

5. Dolžnost (*Žabji kralj ali Železni Henrik, Otroci iz Hamelina ...*) – »obroči okoli srca«, biseri, nojeva peresa, svila ...

»Ljuba gospa mati, najina dolžnost je, da poskrbiva za otročička in zato morate dobivati dobro hrano, da boste kmalu pri močeh.« (Grimm 1993, 383)

Ne dolgo zatem se je zares oglasil snubec, ki je bil videti zelo bogat, in ker mu mlinar ni imel kaj očitati, mu je obljubil svojo hčer. (Grimm 1993, 216)

6. Gospodinjstvo (*Sneguljčica ...*) – ebenovina, jabolko (spora) ...

Palčki so ji rekli: »Če nam boš gospodinjila, kuhala in postiljala, prala, šivala in pletla in držala hišico lepo v redu, potem ostani kar pri nas in ničesar ti ne bo manjkalo.«

»Od srca rada!« je rekla Sneguljčica in tako je ostala pri njih. Lepo jim je gospodinjila, palčki so zjutraj odhajali v goro in iskali rudo in zlato, zvečer pa so se vračali domov in že jih je čakala večerja. (Grimm 1993, 274)

7. Papeštvo (*O ribiču in njegovi ženi, Trije jeziki ...*). V pravljici *O ribiču in njegovi ženi* je želja po ekonomski in socialni promociji pripisana ribičevi ženi. Le-ta na začetku ujame ribo, ki ji izpolnjuje vse želje, od hiše ..., na koncu si ribičeva žena zaželi postati papež.

»Zdaj sem cesar, ampak postati hočem še papež. Pojdi k svoji ribi.«

»Žena, tega pa vendar nočeš,« je rekel mož.

»Papež ne moreš postati, papež je en sam za ves krščanski svet, tega riba že ne more narediti.«

»Mož, postati hočem papež in pri priči pojdi tja,« je rekla žena.

»Še danes moram postati papež.« (Grimm 1993, 114)

[...]

Tam se je gnetlo ljudstvo in vse je bilo razsvetljeno s tisoči in tisoči lučkami in njegova žena je bila oblečena v samo zlato in je sedela na še višjem prestolu. Na glavi je imela tri velike zlate krone in okoli nje je bilo vse polno duhovniške gospode, na obeh straneh pa sta stali dve vrsti luči, največja je bila velika kot najvišji stolp, pa do najmanjše lučke. In vsi kralji in cesarji so ležali pred njo na kolenih in ji poljubljali copato.

»Žena, si zdaj papež?« je vprašal mož in si jo prav pošteno ogledal.

»Ja, papež sem,« je rekla, Mož je stal tam in si jo je ogledoval in bilo je, kot da gleda svetlo sonce. Čez čas je rekel:

»Ah, žena, lepo ti pristaja, da si papež.«

Ona pa je sedela togo pokonci in se ni ganila. Pa je rekel mož:

»Zdaj si gotovo zadovoljna, ko si papež. Zdaj ne moreš postati nič več.« (Grimm 1993, 116)

8. Poštenost (*Obuti maček ...*), *Gora Simeli*

Zdaj ni imel več skrbi in z zlatom je lahko kupil ženi in otrokom kruha, pa še vina povrhu. In tako so živeli pošteno in veselo, pomagali revežem in sploh naredili mnogo dobrega. (Grimm 1997, 241)

9. Red* (*Evini neenaki otroci ...*)

Ko sta bila Adam in Eva izgnana iz raja, sta si morala na nerodovitni zemlji postaviti svoj dom in v potu svojega obraza jesti svoj kruh. Adam je obdeloval polje in Eva je predla volno. Eva je vsako leto rodila, otroci pa niso bili enaki, nekateri so bili lepi, drugi pa grdi. [...]

Potem je poklicala otroke, toda samo lepe. Umila jih je in skopala, jih počesala in jim oblekla sveže srajčke, zraven pa jih opominjala, da se morajo pred Gospodom lepo in ponižno vesti. Morajo se mu spodobno prikloniti, mu dati roko in razločno odgovarjati na njegova vprašanja. Grdi otroci pa se ne smeje prikazati. (Grimm 1997, 346)

10. Skrbnost (*Gospa Pehta ...*)

[...] se je deklica opogumila in privolila, da sprejme službo. Za vse je tako lepo skrbela, da je bila starka zadovoljna, posebno vneto je rahljala njeno posteljo in perje je kar frčalo naokoli. Zato se ji je tudi dobro godilo, nikoli ni slišala žal besede in vsak dan je lahko jedla prekajeno ali pa pečeno meso. (Grimm 1993, 144)

11. Spodobnost (*Motovilka, Rdeča kapica ...*) – nabiralništvo, puščava ...

Odpravi se na pot, še preden bo postalo vroče, lepo sodobno hodi in ne oddaljuje se od poti [...] Rdeča kapica pa si je mislila: »Svoj živi dan se ne bom več oddaljila s poti in tekala po gozdu, če mi bo mama to prepovedala.« (Grimm 1993, 151–53)

Za mizo je sedela kralju ob strani in njeno skromno in spodobno vedenje mu je tako ugajala, da je rekel: »Samo s teboj se želim poročiti in z nobeno drugo na svetu.« (Grimm 1993, 24)

12. Ubogljivost (*Božja jed, Kosmatinka, Kralj Drozgohrad, Predivarjev ptič, Uboštvo in ponižnost pripeljeta v nebesa* itn.). Vendar niso vse

Grimmove junakinje submisivne in ubogljive, nekatere so tudi bistre in iznajdljive, pogumne (npr. v pravljicah *Brihtna Špela*, *Dvanajst lovcev* (prva nevesta), *Prebrisana Lenčka*), kar bo predmet nadaljnjega raziskovanja.

Zdaj je maršal potegnil meč in ji grozil s smrtjo, če ga ne bo ubogala, in jo tako prisilil, da mu je vse obljubila. (Grimm 1993, 322)

Nekoč je živela majhna punčka, ki je bila prav svojeglava in stikljiva in ni nikoli ubogala kadar so ji starši kaj rekli. (Grimm 1993, 224)

Zdaj ji starša skrivnosti nista mogla več prikrivati, povedala pa sta ji samo to, da je bila pač taka božja *volja* in da je bilo njeno rojstvo le nedolžen povod. Toda deklico je dan na dan grizla vest in mislila je, da mora odrešiti svoje brate. (Grimm 1993, 147)

Jacob in Wilhelm Grimm sta bila vzgojena v duhu protestantske etike in sta v legendah, pravljicah in sagah (*Dr. Luter v Wartburgu*, 1521) uporabljala verske motive, motivne drobce in slepe motive ter vrednote (npr. čistost, delavnost, dolžnost, poštenost, red in skrbnost). V njihovih pravljicah lahko najdemo tudi kritiko papeštva (*Ribič in njegova žena*), v kateri je med drugimi obravnavana tema papeža oz papežinje, kar je zanimiva povezava s pravljicami in hkrati presega namen pričujočega članka o verskih motivih v pravljicah bratov Grimm.

Zaključek

Hišne in otroške pravljice, imenovane tudi *Grimmove pravljice*, so utemeljeno postale del svetovne kulturne dediščine, saj so brane po cellem svetu, prevedene so v številne jezike, izšle so v različnih izdajah, od slikaniških do znanstvenokritičnih, medmedijsko so bile prirejene za različne vrste umetnosti. Tudi *Bibliografija prevodov pravljic bratov Grimm v slovenski jezik od 1849–2017*, ki je avtorsko delo Tomaža Beštra (Bešter v Bedenk in Blažič 2018, 268–342), daje vpogled v prevajanje njihovih pravljic v slovenščino, ki je le mikrokozmos v primerja-

vi s prevajanjem po svetu in vplivom njunih pravljic na pravljice ter literarno vedo in folkloristiko. V njunih pravljicah, za katere sta menila, da so nemške, se odražajo značilnosti 19. st., ki ga Zipes (2013b) imenuje zlato obdobje pravljic. Na osnovi analize je razvidno, da niso monokulturne, da se v njih preko motivov, motivnih drobcev in slepih motivov zrcalijo različne kulture (npr. motiv ebenovine v *Sneguljčici*, ki je indoevropskega porekla, motiv svile (*Brin, Gospa pastirica pri studentu, Poklicni lovec, Pravljice o martinčkih, Rusalka, Sneguljčica, Šest labodov, Žabji kralj*), ki je prišla s Kitajske, motiv krave v *Pepelki* (krava kot sveta žival v Indiji), biseri in diamanti (*Izplesani čevlji, O ribiču in njegovi ženi, Pojoči škrlanček*), motiv tigra (*Bratec in sestrica*), motiv nojevih peres (*Žabji kralj ali Železni Henrik*), motiv jabolka (jabolko spora iz *Iliade*), motiv Argonavtov (ladje, ki pluje po kopnem in vodi: KHM 54 *Zlata gos*, KHM 159 *Krilati lev* in KHM 165 *Lažniva pravljica*), motiv Indije (*Tri črne princeze*), motiv severa (*Vrag in njegova stara mati*)) in številni drugi.

Grimmove pravljice izražajo vrednote časa in prostora, tudi medbesedilno se navezujejo na verske motive, motive iz Biblije, protestantizem in Luthra. Včasih je ta medbesedilnost na ravni prenosa (*Evini neenaki otroci*), posnetka (*Marijino dete*) ali opisa (*Zvesti Janez*) (Juvan 2000, 249). Brata Grimm na ravni jezikovnih izrazov, pregovorov (»'Enega vidim, drugega slišim, tretjega pa lovim', je odgovoril pametni hlapec« (Grimm 1997, 283)) ali besedilnega sveta (*Doktor Luther v Wartburgu*) v pravljicah predstavljata mitske like, zgodbe ali situacije. Pogoste so motivno-zgodbene analogije (biblijski primer, *Lot in njegovi hčerki*, ter pravljica *Kosmatinka*). Včasih se vrednote izražajo neposredno, z dobesednim navajanjem (*biti ponižna*), včasih posredno, z dejanji.

VIRI IN LITERATURA

- Apuleius, Lucius. 1981. *Metamorfoze ali Zlati osel*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Bedenk, Kasilda. 2013. »Der Lebenswandel einer Märchenübersetzung unter phraseologischem Aspekt: am Beispiel von Grimms Märchens 'Hans im Glück'.« *Knjižnica* 57 (1): 135–63.

- Bedenk, Kasilda, in Milena Mileva Blažič. 2018. *Pravljice bratov Grimm: od prvo-
tne rokopisne zbirke iz leta 1810 do recepcije na Slovenskem*. Ljubljana: Pedago-
ška fakulteta.
- Briefwechsel der Brüder Grimm*. <http://www.grimmbriefwechsel.de/service/pers/pers.html>
- Grimm, Jakob, in Wilhelm Grimm. 1993. *Pravljice 1*. Prevod Polonca Kovač. Ljublja-
na: Mladinska knjiga.
- . 1997. *Pravljice 2*. Prevod Polonca Kovač. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Juvan, Marko. 2000. *Intertekstualnost*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Križnik, Gašper. *Od sowečne zvezde*. ŠZ 56. Arhiv ISN. Ljubljana: Inštitut za slovensko
narodopisje ZRC SAZU.
- Krojej, Monika. 2008. »Pravljice v rokopisni zapuščini Gašperja Križnika.« V *Gašper
Križnik (1848 –1904) in njegov čas*, ur. Marija Stanonik, 161–75. Ljubljana: Založba
ZRC, ZRC SAZU.
- . 2013a. »Jernej Kopitar, Vuk Karadžić in brata Grimm.« *Knjižnica* 57 (1): 87–101.
- . 2013b. »The Cooperation of Jacob Grimm, Jernej Kopitar, and Vuk Karadžić du-
ring the Period of National Awakening in Europe.« *Studia Mythologica Slavica* 16:
215–31.
- . 2015. *Tipni indeks slovenskih pravljic. Živalske pravljice in basni*. Ljubljana: ZRC
SAZU Ljubljana.
- Lüthi, Max. 2011. *Evropska pravljica: forma in narava*. Ljubljana: Sophia.
- Milčinski, Fran, in Ivan Vavpotič. 1917. *Tolovaj Mataj in druge slovenske pravljice*.
Ljubljana: Tiskovna zadruga.
- Miller, Alice. 2005. *The Body Never Lies: The Lingering Effects of Cruel Parenting*. New
York: W. W. Norton & Company.
- Peklaj, Marijan. 2007. *Eksegeza in teologija stare zaveze: izbrana poglavja*. Ljubljana:
samozal.
- Uther, Hans-Jörg. (2004) 2011. *The Types of International Folktales: A Classification
and Bibliography, Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson 1–3*. Hel-
sinki: Suomalainen Tiedeakatemia = Academia Scientiarum Fennica.
- . (2008) 2013. *Handbuch zu den »Kinder- und Hausmärchen« der Brüder Grimm.
Entstehung – Wirkung – Interpretation*. Berlin: De Gruyter.
- Valenčič Arh, Urška, in Darko Čuden, ur. 2015. *V labirintu jezika*. Ljubljana: Znan-
stvena založba Filozofske fakultete.
- Zipes, Jack. 2006. *Why Fairy Tales Stick: The Evolution and Relevance of a Genre*. New
York/London: Routledge.

- . 2012. *The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre*. Princeton/Oxford: Princeton University Press.
- . 2013a. »Childism and the Grimms' Fairy Tales or How We Have Happily Rationalized Child Abuse through Storytelling.« Dostop 15. aprila 2018. https://www.academia.edu/6192577/Childism_and_Grimms_Tales
- . 2013b. *The Golden Age of Folk and Fairy Tales*. Indianapolis: Hackett Publishing.

[https://doi.org/10.26493/2590-9754.14\(27\)71-91](https://doi.org/10.26493/2590-9754.14(27)71-91)